

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREITE YA 12

SESOTHO PUO YA LAPENG (HL)

PAMPIRI YA 1 (P1)

HLAKOLA/TLHAKUBELE 2012

MATSHWAO: 70

NAKO: dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 12.

DITAELO HO MOHLAHLUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO tse THARO, e leng:
KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)
KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)
KAROLO YA C: Thutapuo le tshebediso ya puo (30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala karolo e NNGWE le e NNGWE leqepheng le LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya karolo e nngwe le e nngwe.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo feela ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Ngola ka mongolo o makgethe mme o balehang.
9. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehilwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse thehilweng tlasa yona.

Bala tema ena e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TEMA YA 1

Mehleng ya kajeno naha e jele boya. Batho ba se ba hloka botho. Ho se ho le thata ho tshepa ngwaneno, kapa yena moahisane wa hao. Hara mathata ana kaofela, batho ba amehang ho feta ke bana le basadi. Tlhekefetso ya bana ba banyane dilemong ke pharela e kgolo naheng ena. Mmuso o tshwere ka thata ho lwantshana le taba ena, empa le kajeno ho ntse ho hlahella ditaba tse nyarosang mmele tsa tlhekefetso ya bana le basadi.

Ka nako e nngwe o tla fumana ngwana a hlekefetswa ke batswadi ba hae kapa ke ba leloko. Maemong a jwalo ha se hangata ngwana a bolellang batho ka se mo etsahallang. O tshaba hore batho ba tla mo ahlola ka le reng o a rata, ebile ke yena ya phepheditseng mohlekefetsi wa hae. Ka tsela e jwalo o etsa taba ena ya tlhekefetso sephiri sa hae a le mong feela. Batho ba kgonang ho elellwa kapele ha ho na le phoso ngwaneng, ba re ho na le matshwao ao batho ba lokelang ho a ela hloko boitshwarong ba ngwana ya hlekefetswang.

Ba re ngwana o fetoha ka tsela ya ho re ha a ne a rata ho bapala le bana ba bang, o tla fumana a se a sa rate ho bapala le bona. O tla dula a le mong, mme a dule a hlorile ka dinako tsohle. Le dithutong tsa hae ha a sebetse hantle. Ha a botswa hore molato keng o tla araba ka ho re ha ho phoso. Bana ba hlekefetswang ba tshoswa ka lefu. Bahlekefetsi ba ba tshosa ka ho re ha ba ka bolella motho ba tla ba bolaya kapa ba bolaye ditho tsa malapa a bo bona. Sena ke se sibollotsweng ha bana bana ba hlalosa se ba etsahallang.

Taba e nngwe e seng e le koboanela metseng ya rona ke ya bana ba lahlehang, e re mohla ba fumanwang ba fumanwe ba betilwe, ba bile ba bolauwe. Ena ke taba e bohloko haholo, mme e siya batswadi ka masisapelo. Bana bana ba nkuwa ke batho ba ba tsebang kapa ba ba tshepisang dintho tse ntle. Ka ha bana ke bana, ba a nkeha ba tsamaye le dinokwane tsena tse ba reretseng bora. Ba tla nyamela matsatsitsatsi, e re mohla ba hlahang ba hlahe ba betilwe ba bile ba bolauwe.

Bothata bo bong ke ba bana ba baphaphathehi ba tswang dinaheng tse ka ntle. Ba banana ba sebediswa e le makgoba a thobalano. Ba balehile mahae ka baka la dintwa, mme ha ba fihla mona ba iphumana ba le maemong a mabe le ho feta. Ba tlile mona ba batla makgulo a matala, empa ka bomadimabe ba fumane ho se jwalo. O tla fumana ba se ba na le bana ba sa tsebang bontata bona. Ha ho se ho le tjena, ba itahlela ka setotswana dithethefatsing. Ba re ba itebatsa mathata.

Bashanyana bona ba iphumana ba sebedisa dithethefatsi ba bile ba sebediswa ka thata ke boramesebetsi ba ba hirileng. Ba sotlwa ke bahiri ba bona ebile ba lefuwa le moputso o monyane. Ruri sena ke bothata bo hlileng bo hloakang tharollo ho tswa setjhabeng. Ntle le ho sebediswa ka thata, bana ba bashanyana le bona ba ntse ba hlekefetswa ka tsela ya thobalano. Ba a betwa, mme bothata bo boholo ke hore ba tshaba ho tlaleha taba ena, kaha ba nahana hore ho tla thwe ba a fokola.

Bomme bona ba hlekefetswa ke balekane ba bona. Ba a ba shapa, ba ba hlekefetse maikutlo le ka tsela ya thobalano. Basadi ba mamella mathata ana a tlhekefetso, hobane ba re balekane ba bona ba a ba hlokomela. Le bona, jwalo ka bana, ba etsa taba ena pinyane ya bona. Ba tshaba hore ha ba ka bua, ha ba sa tla hlokomelwa ka tjhelete le dijo. Ha ho ka etsahala hore banna ba bona ba ba shape, mme ketso ena e tlalehwe sepoleseng, nyewe ya mofuta o jwalo ha e ke e tswela pele. Ba ye ba kgutlele morao ho ya phumula molato oo ka le reng ba entse phoso. Ba ye ba be ba tshositswe ke banna bana, mme ka tsela e jwalo molao ha o kgone ho sebetsa hantle ho fedisa tlhekefetso ena ya malapeng.

Le dibakeng tsa mesebetsi ho ntse ho na le moo basadi ba tshwerweng hampe. Ba sebediswa tlasa maemo a thata, mme ba bang ba baokamedi ba ye ba ba qobelle ho robala le bona ebang ba rata ho nyollwa mosebetsing. Ba batlang mosebetsi bona ba tshepiswa ho fuwa mosebetsi ha feela ba ka dumela ho robala le beng ba mosebetsi. Taba ena e boima haholo.

Baahi ba Afrikaborwa ba sa tswa tshoswa ke taba ya ho re le dibakeng tsa thuto e phahameng taba ena ya tlhekefetso e se e le teng. Ho sa tswa hlahella taba ya hore e mong wa baithuti ba banana wa yunivesithi e itseng ka hara naha o ne a sa kgone ho atleha thutong e itseng ka baka la hobane a ile a hana ho robala le morupelli wa hae. Sena se ile sa makatsa setjhaba haholo, mme mmuso o lokela ho tiisa letsoho haholo ho fedisa pharela ena.

Kgothaletso ya hore bana ba banana le ba bashanyana ba lokela ho ithuta ditsela tsa ho itshireletsa tlhekefetsong, ke taba eo mmuso le setjhaba ba lokelang ho shebana le yona. Ba ka ithuta mekgwa ya ho itshireletsa e kang ho kenela mokgatlo wa karate, wa judo, wa ditebele le e meng e mengata.

[Tema ya boiqapelo]

- 1.1 Ho ya ka tema ena, tlhekefetso e jele setsi naheng ena ya rona. Ebe boholo ba diphofu tsa tlhekefetso ke bomang? Hlwaya phofu e le NNGWE feela. (1)
- 1.2 Ke batho bafe ba atisang ho hlekefetsa bana? (1)
- 1.3 Qolla lebaka ho tswa temeng le etsang hore bana ba hlekefetswang ba tshabe ho bolella batho ba baholo ka ketso ena. (1)
- 1.4 Ke letshwao lefe leo motho a ka le elang hloko ngwaneng ya hlekefetswang? (1)
- 1.5 Se sitisang mapolesa tshebetsong ya ona ya ho lwantsha tlhekefetso ya malapeng ke sefe? (2)

- 1.6 Ho ya ka tema ee ke hobaneng bana ba baphapathehi ba balehile dinaheng tsa habo bona? Fana ka lebaka le le LENG. (1)
- 1.7 Ka bokgutshwanyane, akaretsa mathata ao banana ba baphapathehi ba teanang le ona ha ba fihla naheng ena ya Afrikaborwa. (2)
- 1.8 Polelong ena: 'Ha ho se ho le tjena, **ba itahlela ka setotswana dithethefatsing**'. Karolo e ntshofaditsweng e bolela hore ba ...
- Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.
- A tshabana le dithethefatsi.
B tsuba dithethefatsi haholo.
C lahlehelwa ke mebele ya bona.
D kenya dithethefatsi ka hara makase a bafu. (1)
- 1.9 Ho ya ka tsebo ya hao, ke lebaka lefe le etsang hore boramesebetsi ba naha ena ba hire bashanyana bana ba baphapathehi le ha ba le banyane dilemong? (2)
- 1.10 Fana ka lebaka le etsang hore le ha taba ya ho kwetelwa ha bana le ho bolauwa ha bona e le hohle masedinyaneng le diyalemoyeng, e be ho ntse ho ba le bana bao e bang diphofu tsa ketso ena e soto. (2)
- 1.11 Ebe ke taba e nepahetseng ya ho re pele motho wa mme a ka fumana mosebetsi, a o lefelle ka ho robala le monga mosebetsi? Tshehetsa maikutlo a hao ka lebaka le le LENG feela. (2)
- 1.12 Bolela hore na polelo e latelang ke **nnete** kapa **mafosi** e be o tshehetsa karabo ya hao ka lebaka.
- Basadi ba phumula melato eo ba e tlalehileng ya tlhekefetso sepoleseng ka ho rata ha bona. (2)
- 1.13 Ha o ne o le moithuti wa thuto e phahameng, mme ho na le thuto e o hlolang, o ne o tla etsa eng ha morupelli a o tshepisa ho re o tla atleha ha feela o ka robala le yena? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka le le LENG feela. (2)

Boha tema ena e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TEMA YA 2

LETSOHO MOHOMENG!!

[Setshwantsho se qotsitse makasineng wa *Bona* Tlhakubele 1999:27]

Mebila ya Afrikaborwa e tletse bana ba hlohang mahae, ba robalang dikotopong le ka thoko ho mabenkele. Sena se se se bonwa hohle mona esita le metseng ya ditropo tse nyane. Bana bana ke ba balehileng tlhekefetso ya malapeng mme jwale ba se ba fetotse mebila mahae a bona. Ka lehlohonolo la moteaphala, ho na le mekgatlo eo e seng ya mmuso (diNGO) le batho hara setjhaba ba ikemiseditseng ho phutha bana bana diterateng. Mekgatlo ena le batho bana ba batla dibaka tse bolokehileng moo ba isang bana bana teng hore ba fumane tshireletso. Batho bana ha ba etse phaello ka tshebetso ya bona ebile ba kopa tshehetso ya ditjhelete. Ba fepa bana bana, ba a ba apesa ebile ba bang ba bona ba ba kenya dikolo. Ena ke taba e thabisang ruri ho bona Baahi ba Afrikaborwa ba tshwere ka thata ho matlafatsa maphelo a bana ba naha ena le ba dinaheng tse ka ntle. Mekgatlo ena e thusa le ho sireletsa bana kgahlanong le tlhekefetso ya thobalano, bootswa le tshebediso ya dithethefatsi. Ha re kenyeng letsoho mohomeng mabewana a matle!

[Tema ya boiqapelo]

- 1.14 Bana ba tletseng mebileng ya naha ke bana ba entseng jwang? (1)
- 1.15 Bana bana ba robala hokae? (1)
- 1.16 Ke mekgatlo efe e ikemiseditseng ho phutha bana baa? (1)

1.17 Mantswe ana 'letsoho mohomeng' a bolela hore ...

Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.

A batho ba thusetse moo thuso e hlokwang teng.

B batho ba reke mehoma ba e kganne ba kotule masimo.

C batho ba potetse matsoho a bona.

D batho ba ele hloko bonokwane bo seng bo jele setsi.

(1)

1.18 Ebe ke ntho e nepahetseng hore batho ba thuse bana bao e seng ba bona, ba bileng ba sa tsebe le batswadi ba bona? Hlahisa le ho tshehetsa maikutlo a hao ka sena.

(2)

1.19 Fana ka melemo e MMEDI e unwang kapa e fumanwang ke bana ba phuthwang ke mekgatlo e seng ya mmuso (diNGO).

(2)

1.20 Ha o bala tema ya pele, le ho boha ya bobedi, mme o di bapisa, o bona di tshwana kapa di fapana jwang?

(2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, e be o di kgutsufatsa ka mantswa a sa feteng a 90. Dintlha e be tse supileng tse fupereng mehopolo ya sehlooho e nyalanang le tema. Bontsha palo ya mantswa ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao. O ka ngola ka sebopeliso se momahaneng kapa ka ho lokodisa dintlha.

Thekenoloji e tlisitse diphetoho le dimakatso. Kgalekgale kgokahano e ne e le bothata. Molaetsa o ne o dieha ho finyella mothong ya hole. Ho ne ho rongwa setitimi kapa ho ngolwe lengolo le neng le nka nako ho fihla mothong.

Ho ile ha sibollwa mehala ya ka matlong pele. Ha thekenoloji e ntse e ntlafala, ha boela ha sibollwa selefounu. Mona teng bophelo bo nolofaditswe haholo. Motho o letsa a le kae kapa kae. Le ha selefounu e nolofaditse bophelo, mohala wa ka tlong o ntse o tswa pele. Wona ha o lahlehelwe ke marangrang a kgokahano kapa yona sikenale. Nako e ngata o tshepahala ho feta selefounu empa le wona o ntse o ba le mathata, bobele ba wona ke ho re o lokela ho dula o le ka tlong ha o batla ho letsa kapa ho letsetsa.

Diselefounu di fumaneha ka mefutafuta. Qalehong di ne di le boimahadi e ka motho o jere setene, empa matsatsing ana di se di fella ka hara seatla. Diselefounu di qadile ho sebediswa ka 1994 Afrikaborwa mona, athe e ne e se e le dilengwana tse itseng di sebediswa dinaheng tsa matjhaba. Dikhampani tseo e leng bopulamadiboho kgwebong ya diselefounu ke Vodacom le MTN. Kgwebo ena e hotse ka sekgahla se makatsang. Hona ho phepheditse tlhodisano e matla dikhamphaning tseo tse pedi.

Mokgatlo wa dikgokahano wa ICASA o ile wa dumella khamphani ya boraro ya Cell C ho kena kgabong ya tlhodisano. Ka lebaka leo ditefello tsa mehala tsa dikhamphani tseo di fapane haholo. Sena se etsa hore bareki ba une molemo ka ha dinyehlisetso tsa ditefello di ba ngata e le hona ho hohela bareki.

Ka malapeng a mang selefounu e tlisitse diqabang mme malapa a qhalane. Lebaka la sena ke ho hloka botshepehi ha batho. Ha e lla motho o ya hojana le bao a dutseng le bona, e re a le Semonkong a re o Sehonghong!

[Tema ya boiqapelo]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B:

10

KAROLO YA C: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 3**

Bala papatso ena e be o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse e latelang.

HAPA le Clicks le Caivil!

Babadi ba **robedi** ba monyetleng w
a ho **hapa le Clicks le Caivil.**

CLICKS+
Available in Selected Stores
0860 254257 or www.clicks.co.za

O KA HAPA:
24inch Flat Screen TV tse tharo
tse bitsang R2 400 ka nngwe.
Diphuthelwana tse hlano tsa
Caivil tse bitsang R300 ka seng.

HO KENELA:
Romela CAIVIL ka SMS ho 35919, o kenye le lebitso, fane,
aterese ya poso le mohala wa motsheare.
Letsatsi la ho kwala ke 30 Mmesa. SMS ka nngwe e bitsa R3.

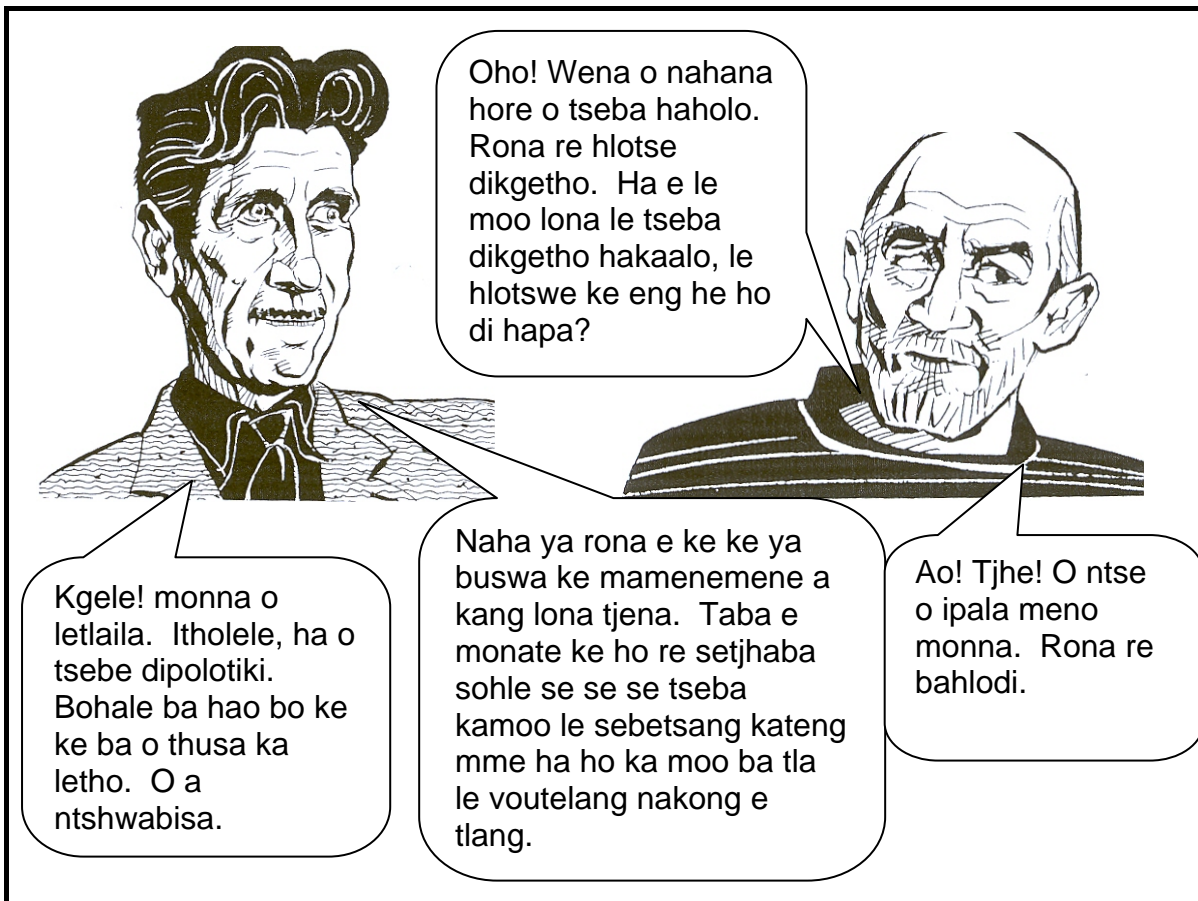
[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa makasineng wa *Bona* Mmesa 2011]

- 3.1 Ka tlwaelo ke bomang bao bahlahisi ba sehlahiswa se ka hodimo ba rerileng ho ba hohela papatsong ee? (1)
- 3.2 Ke mawa afe a ho bapatsa ao mongodi wa papatso ena a a sebedisitseng? Bolela a MABEDI feela. (2)
- 3.3 Polelwane ena: '**Romela** Caivil ka SMS ho 35919' lentswe romela ke leetsi le sebopehong sa leetsetsi. Qolla polelwana e nngwe e nang le leetsi le ntseng le le sebopehong sa leetsetsi mme o e sebedise polelong ya hao. (2)
- 3.4 Fetolela polelo ena temekisong ya tatolo:
Babadi ba robedi ba monyetleng wa ho hapa. (1)

- 3.5 Polelwaneng ena: 'O kenye le lebitso, fane, aterese ya poso le mohala **wa motsheare**' karolo e ntshofaditsweng ke kutu ya lerui. Sebedisa polelwana ena ya lerui **mokgatlo wa rona** polelong. (2)
- 3.6 Polelwaneng ena: 'O ka hapa diTV **tse tharo** tse bitsang R2 400 TV ka nngwe' karolo e ntshofaditsweng ke motso wa lekgethi. Sebedisa motso ona wa lekgethi **-be** polelong. (2)
[10]

POTSO YA 4

Boha khathunu ena e latelang e be o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse e latelang.

- 4.1 Bolela molaetsa wa ditaba tsena tse khathunung. (1)
- 4.2 Polelong ena 'Mokgatlo wa rona o ile wa **hlola** dikgethong' lentswe le ntshofaditsweng ke motso wa leetsi. Boela o ngole polelo ena hape empa o fetolele motso wa leetsi **-hlola** ho temekiso ya boetsuwa. (2)
- 4.3 '**Rona** re hlotse dikgetho'. Polelong ena lentswe le ntshofaditsweng ke leemedi. Hlwaya polelo e nang le leemedi puong ya e mong wa banna ba buisanang mona. (1)

- 4.4 Leetsi lena, 'ipala' polelong ena: 'Ao! Tjhe! O ntse o ipala meno monna', le sebopelong sa boiketsi. Ngola dipolelo tsena tse latelang hape, empa o fetolele leetsi le ka masakaneng sebopelong sa boiketsi. Sehella leetsi la hao mola.
- 4.4.1 Monna eo o ntse a (thetsa) ha a re o tseba dipolotiki. (1)
- 4.4.2 Motho wa batho (thola) hobane rona re se re ntse re hlotse dikgetho. (1)
- 4.5 Hara dipolelo tsena tse latelang ke efe e sebedisitseng leakaretsi?
- A Rona re bahlodi.
B Bohale ba hao bo ke ke ba o thusa ka letho.
C Setjhaba sohle se se se tseba kamoo le sebetsang kateng.
D Wena o nahana hore o tseba haholo. (1)
- 4.6 Polelo ena: 'Dikgetho di hapilwe ke mokgatlo osele' e sebopelong sa lekgathe lephethi. Ngola polelo e latelang hape empa o e fetolele sebopelong sa letlang.
- Ditaba tsa dipolotiki di makatsa banna ba baholo. (2)
- [9]**

POTSO YA 5

Bala tema ena e be o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse e latelang.

Motseng o mong o bitswang Tsheseng ho la Qwaqwa ho ne ho dula monna e mong ya bitswang Lenaka. Ha ho thwe motho o hafa ka nkatana ho ne ho bolelwa yena Lenaka ka sebele. Ka baka la boemo boo ba hae ba ho ba morui, o ne a hlomphuwa haholo motseng wa habo. Monna enwa o ne a nyetse sethepu, jwalo ka ha e ne e le tlwaelo ho banna bohle ba barui. Mofumahadi wa hae wa matswathaka o ne a sa fumane bana. Le ha ho le jwalo Lenaka o ne a mo rata haholo, le hoja lerato la baholo ba hae le ne le sekameletse ho mofumahadi e monyane, ka ha yena o ne a e na le bana ba bararo.

Mora wa hae e moholo, Kgahliso, o ne a opisa mmae hlooho, empa Lenaka yena o ne a thotse jwalo ka moloi ya bonetsweng kapa ya tshwerweng ke dithakgisa. Ke nnete hore leshala le tswala molora, hoba enwa ngwana o ne a sa anya kgonong. O ne a fapane hole le batswadi ba hae ka mekgwa le ka diketso. Batswadi ba hae ba ne ba sa je ditheohelang ke diketso tsa mora wa bona. Esita le nkgonwae, mohatsa ntatae, le hoja a ne a se na bana, o ne a kgokehile ke mora wa mohaditsong wa hae.

[Tema ya boiqapelo]

- 5.1 Lebitso Tsheseng, ke lebitsobitso la sebaka se itseng ka hara Qwaqwa. Sebedisa lebitso lena **Tsheseng** polelong e le lehlalosi la sebaka. (2)
- 5.2 Qolla sekapolelo/maele seratswaneng a bolelang ntho e le nngwe le ditlhaloso tseena tse latelang:
- 5.2.1 Ho ba morui. (1)
- 5.2.2 Ngwana ha a futse batswadi ka mekgwa. (1)
- 5.3 Tadima polelo ena mme e be o e lokisa diphoso tsa tshebediso ya puo le mopeleto. Sehella mola phoso e nngwe le e nngwe eo o e lokisitseng. (2)
- Kgahliso o ne a opisa mmae hlooho, feela lenaka yena o ne a etholetse a sa bue haholo.
- 5.4 'Esita le nkgonwae, mohatsa ntatae, le hoja a ne a se na bana, o ne a **kgokehile** ke mora wa mohaditsong wa hae'. Ho kgokeha polelong ena ho bolela hore ... (1)
- Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A – D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.
- A o ne a mo rata haholo.
B o kgotsofetse haholo.
C ha a tsebe seo a ka se etsang.
D o thabetse se etswang ke Kgahliso.
- 5.5 'Mora wa hae e **moholo** o ne a mo opisa hlooho'. Fana ka lelatodi/antonime ya lentswe le ntshofaditsweng o be o le sebedise polelong. (2)
- 5.6 Polelong ena: 'Ha ho thwe motho **o hafa ka nkatana** ho ne ho bolelwa yena Lenaka ka sebele'. Ipopole polelo ya hao moo o sebedisitseng sekapolelo/maelana ana: **ho hafa ka nkatana**. Polelo ya hao e be ya boiqapelo e se ke ya tswa seratswaneng. (2)

[11]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70